

NARVA TÖÖSTUS 1870—1940

Maie PIHLAMÄGI

Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Rüütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud O. Lugas

Toimetusse saabunud 10. oktoobril 1994, avaldamisele lubatud 25. oktoobril 1994

Käesoleval ajal toimub Narva tööstuse rekonstrueerimine, mis on seotud Vene turu kaotamisega. Samasugune situatsioon on Narva tööstusel tulnud kord juba läbi elada pärast Eesti riiklikku iseseisvumist 1918. aastal. Siinses artiklis on analüüsitud põhjusi, miks Narvast sai möödunud sajandil Eesti ala suurim tööstuslinn. On näidatud, kuidas toimus tööstuse edasine areng, milline osa oli tööstusel Narva majandusel ja elanikkonna tööhõives ning kuidas kohanes Narva tööstus 1920. ja 1930. aastatel iseseisva väikeriigi majandusega.

Möödunud sajandi 70.—80. aastad olid murrangulised Narva ja tema ümbruskonna elus. See oli seotud kapitalistliku suurtööstuse kiire arenguga Narva koskede piirkonnas ning Balti raudtee valmimisega 1870. aastal. Viimane ühendas Eesti ala tähtsaid sadamalinnu Paldiskit, Tallinna ja Narvat Peterburiga. Narva linna vahetusse lähedusse kerkisid suured tööstusettevõtted, elamud tuhandetele töölistele, koolid, poed, saunad, haiglad ja teised eluks vajalikud hooned. Narva elanikkond kasvas ning koos sellega aktiveerus kultuurielu. Linn kaotas oma ranged piirid ja sulas kokku tööstuslike eeslinnadega.

Narva industrialiseerimine oli osa ülevenemaalisest industrialiseerimisprotsessist, mis sai alguse pärast Krimmi sõda. Narva kujunemist suurtööstuskeskuseks mõjutasid mitmed tegurid. Narva koskede näol oli olemas odav energiaallikas ettevõtete töölerakendamiseks. Laevatavajõgi ning mere lähedus võimaldasid veeteed pidi välismaalt odavalt kohale vedada vajalikku kütust, toorainet ja tööstusseadmeid. Narva ühendamise ülevenemaalise raudteevõrguga avas Narva tööstusele Vene impeeriumi avara siseturu ning oli tõukejõuks selle piirkonna majanduslikule arengule. Raudteel oli võimalik transportida suuremaid veoseid kui jõel ja seda aasta ringi. Jõetransport aga soikus talvekuudel, kui jõgi kinni külmus. Üle 60% Eesti ala talurahvast oli maata ning see kontingent moodustas potentsiaalse tööjõu tööstuse tarvis.

Tööstuse rajamisel Narva arvestati majanduslike tegurite kõrval ka kohalikke kultuuriolusid, rahva traditsioone ja iseloomujooni. Töösturid uskusid, et Eesti alalt pärit talupoegi on kergem välja õpetada vabrikutöö jaoks ja nad on distsiplineeritumad kui Vene impeeriumi sisekubermangude talupojad, kellega seni oli kokku puutunud. Eestlased olid suures osas kirjaoskajad, paikse loomuga ning protestantidena tähistasid vähem kirikupühi kui õigeusklikud, seega oluks ka aastane tööperiood pikem kui mujal Vene impeeriumis.

Tööliste arv ja tööstustoodang Narvas aastail 1890—1913*

Tööstusharu	Tööliste arv			Toodang, tuh. rbl.		
	1890	1900	1913	1890	1900	1913
Tekstiilitööstus	7 230	9 450	12 780	15 640	26 470	33 600
Metalli- ja masinatööstus	315	500	500	240	1 050	1 100
Puidutööstus	235	275	620	545	800	870
Tellisestööstus	100	140	150	30	50	100
Toiduainetööstus	...	50	60	...	190	15
Keemiatööstus	—	—	80	—	—	120
Kokku	7 880	10 415	14 190	16 455	28 560	35 805
Eesti tööstus kokku	13 000	24 000	42 000	20 800	38 000	110 000

* Список фабрик и заводов Европейской России. СПб., 1903, 1—755; Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Петроград, 1914, 1—800; Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn, 1963, 188—192, 345.

Tööstuslik suurtootmine nõudis investeringuid, mis talupoegadest eestlastele polnud jõukohased. Teisalt polnud nad huvitatudki tööstusesse investeerimisest, nii nagu enamik baltisaksa mõisnikest. Eestlastest kaupmeeste, töösturite ja pankurite kiht aga oli tol ajal veel välja kujunenemata. Alles 1905. aasta Vene revolutsioonile järgnenud perioodil tegid eestlased esimesed suuremad investeringud tööstusesse. Tsaarivalitsuse merkantilistlik majanduspoliitika, suured riiklikud tellimused, avar siseturg ning kapitalituru vaesus meelitasid välismaalasi investerima Vene impeeriumi majandusse. Ka Narva rajatud tööstuses oli Vene ja baltisaksa kapitali kõrval oluline osa väliskapitalil. Narva ettevõtetesse investeerisid inglased, sakslased, hollandlased, rootslased jt. 1914. aastal kuulus Narva tööstuse aktsiakapitalist (18 milj. rbl.) kolmandik (6,1 milj. rbl.) väliskapitalile. Esikohal oli Saksa kapital, mis moodustas 55,7% välisinvesteeringutest. Järgnes Inglise kapital 41%-ga.¹

1890. aastaks andsid Narva rajatud tööstusettevõtted toodangut 16,4 milj. rubla väärtuses ja tööd 7900 töölisele. 1890. aastail toimus Vene impeeriumi tööstuse tormiline kasv ning see kajastus ka Narva tööstusnäitajates. Sajandivahetuseks suurenes tööliste arv 10 400-ni ning toodang 29 milj. rublani (tab. 1). Neil aastail kasvas Narva tööstustoodang kiiresti, keskmiselt 5,7% aastas. Mõnevõrra jäi see madalamaks nii kogu Eesti kui ka Venemaa keskmistest näitajatest, mis olid vastavalt 6,2 ja 8%². Samal ajal kasvas tootlikkus Narva ettevõtteis 2,9% aastas, impeeriumi tööstuses tervikuna 1,8%³. Võrreldes tööjõu ja tootlikkuse näitajaid selgub, et Narvas tagasid toodangu kasvu peaaegu võrdselt nii tööliste arvu suurendamine kui ka tööviljakuse tõus. Eesti ala tööstuses tervikuna aga saavutati toodangu kasv eelkõige tööliste arvu suurendamisega.

1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmed näitasid, et Narva linna administratiivpiirides elutsevast majanduslikult aktiivsest

¹ Arvutusalus: Торпан Н. Монополистический капитал в промышленности Эстонии (90-е годы XIX в. — 1917). — Из истории капиталистических монополий в России. Tallinn, 1984, 188—191, 206.

² Catrell, P. The Tsarist Economy 1850—1917. London, 1986, 143.

³ Samas, 144.

elanikkonnast (7983) tegutses 34,8% tööstussfääris.⁴ See tähendas, et 19. sajandi lõpuks oli tööstus koos käsitöündusega saanud tähtsaimaks majandusharuks Narvas. Kui siia juurde arvata Narva tööstuslike eeslinnade (vabrikuasulate) elanikkond, siis ulatus nende inimeste arv, kellele tööstus oli peamiseks elatusallikaks, 20 000-ni.⁵

20. sajandi algul tabas tööstust kriis ning alles 1907. aastal algas uus elavnemine, mis kasvas tõusuks 1911. aastal. Toodangu kasvutempo jäi tunduvalt maha möödunud sajandi viimase kümnendi omast. Ajavahemikul 1900—1913 kasvas Narva tööstustoodang aastas keskmiselt 1,8% tänu uute töökohtade loomisele. Märkimisväärselt kiiresti arenesid sel perioodil metalli- ja masina-, paberi- ning tsemenditööstus, mis tagasid Eesti tööstuses tervikuna kõrge kasvutempo nii toodangu (8,5% aastas) kui ka tootlikkuse (3,9%) osas. Tulemuseks oli, et võrreldes 1890. aastaga langes 1913. aasta lõpuks Narva kui tekstiillinna osakaal Eesti ala tööstuse kogutoodangus 79%-lt 32%-ni ning vabrikutöölise üldarvus 60%-lt 34%-ni.

Narva kolm tähtsamat tööstusharu olid kuni Esimese maailmasõjani tekstiili-, metalli- ja masina- ning puidutööstus.

Narva tööstuse struktuuris oli ülekaalukalt esikohal tekstiilitööstus. 1890. aastal töötas kolmes Narva tekstiiliettevõttes kokku 7200 töölise ehk 91% Narva vabrikutöölise üldarvust. Need ettevõtted andsid toodangut 15,6 milj. rubla väärtuses, mis moodustas 95% Narva tööstuse kogutoodangust. Tekstiilitööstus, mille arengu aluseks oli Vene impeeriumi siseturu laienemine, näitas püsivust oma positsiooni hoidmisel. Tootmise laiendamise tulemusel suurenes tööliste arv 1913. aasta lõpuks 12 800-ni ehk 1,8 korda ning moodustas 90% Narva tööliste koguarvust. Toodang kahekordistus samal ajavahemikul suurenedes 33,6 milj. rublani ning moodustas 94% Narva 1913. aasta tööstustoodangust. Suhtarvude mõningane langus näitas, et teised tootmisarud arenesid kiiremas tempos kui tekstiilitööstus. Sellest hoolimata jäi nende osakaal Narva tööstuses enam kui tagasihoidlikuks. Et Narva oli eelkõige tekstiilitööstuslinn, siis oli naistel märkimisväärne osa tööliste seas. 1913. aastal oli Narva ettevõtteis ametis üle 8000 naise, nad moodustasid üle 60% tööjõust.⁶

Narva tekstiilitööstust esindasid kalevi-, lina- ja puuvillatööstus. Vanimaks haruks oli kalevitootmine, millele pandi alus 1820. aastal, kui saksa kaupmees Paul Momma rajas Narva jõe paremale kaldale, kose vahetusse lähedusse kalevimanufaktuuri mundrikalevi valmistamiseks Vene armeele. Tegevus sel alal oli paljutootav: armees kulutati ühe soldati vormiriietuse peale 16 rubla aastas ning armee suurenes kiires tempos, ulatudes 19. sajandi keskpaigaks 1 120 000 meheni. Seega oli toodangule kindlustatud püsiv turg. Ometi ei suutnud P. Momma edukalt tegutseda ja 1845. aastal müüs ta oma vabriku Peterburi pankurile Aleksander Stieglitzile. Viimane laskis ettevõtte täielikult rekonstrueerida ning 1849. aastal alustas see tööd tehnilise direktori Napoleon Peltzeri juhtimisel.

Suur tellimuste laviin sai ettevõttele osaks seoses Krimmi sõjaga. Sel perioodil vahetati käsikangasteljed välja mehaaniliste kangastelgedega vastu ning selle tõttu kiirenes tootmisprotsess tunduvalt. 1880. aastal muudeti kalevimanufaktuur aktsiaettevõtteks põhikapitaliga 1,8 milj. rubla. 360 aktsiast kuulus enamik kahele asutajaliikmele, A. Stieglitzile

⁴ Arvutusalus: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. 37: С.-Петербургская губерния. СПб., 1903, 170, 171.

⁵ Kreenholmi Puuvillavabrik. 1857—1907. Ajaloolik kirjeldus, kokkuseatud selle vabriku 50-aastase kestvuse puhul 30. aprillil 1907. a. Tartu, 1908, 72; Народное здравие в Ямбургском уезде в 1905 году. Нарва, 1906, 34.

⁶ Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri Osatõhusus. 1857—1932. Tallinn, 1933, 72; Государственный исторический архив Ленинградской области, ф. 1229, оп. 1, д. 705, л. 69.

ja N. Peltzerile. Pärast Stieglitzi surma 1884. aastal läks Narva Kalevi-manufaktuuri aktsiate kontrollpakk Peltzerite perekonna kätte. Ettevõtte tootmisbaasi uuendamiseks suurendati aktsiaseltsi juhatuse otsusega 1898. aastal põhikapitali 2,4 milj. rublani uute aktsiate emissiooni teel. 40,8% põhikapitalist kuulus välismaalastele, eelkõige Madalmaade kodanikele, kelle käes oli aktsiaid 640 000 rubla väärtuses.⁷

Aastail 1850—1890 suurenes tööliste arv kalevivabrikus 400 võrra: 600-lt 1000-ni. Tööstuse kiire arengu perioodil, möödunud sajandi 90. aastail, võeti küll lisaks ametisse 300 töolist, kuid turukonjunktuuri halvenedes 20. sajandi algul tuli koosseisu taas vähendada. 1913. aastal töötas Narva Kalevimanufaktuuris 1000 töolist. Toodangut anti 1890. aastal 1,5 milj., 1900. aastal 2,3 milj. ja 1913. aastal 2,6 milj. rubla eest. Vormi- ja palituriide väljalase suurenes ajavahemikul 1885—1895 281 700 meetrilt 310 800 meetrini, seega 1,1 korda, järgneva 18 aasta jooksul 1,3 korda. 1913. aastal toodeti kalevit 405 000 meetrit.⁸ Kalevivabriku toodangu osakaal langes Narva tekstiilitööstuse kogutoodangus 8,6%-lt 1900. aastal 7,7%-ni 1913. aastal.

Kalevitööstuse tagasihoidlik areng 20. sajandi algul oli seotud konkurentsi tugevnemisega siseturul. Selle põhjustas vanutamata ning mitmesuguste odavate puuvillaste riidesortide järjest laiem levik. Teisalt tõukas konkurentsi tugevnemine vabrikut uuenduste teele ja tulemuseks oli värvitud villast valmistatud peenkalevi lisandumine toodangu nimekirja.

Lina oli Venemaa üks tähtsamaid ekspordiartikleid. Samal ajal oli lina töötlev tööstus nõrgalt arenenud. Et olukorda pöoret tuua, kehtestas valitsus linasest valmiskaupadele kaitsetollid ja andis soodustingimustel laenu sel alal tegutsevatele töösturitele. Nende ettevõtlike inimeste hulgas, kes otsustasid soodsat olukorda ära kasutada, oli Narva Kalevimanufaktuuri omanik A. Stieglitz. 1851. aastal pandi tema uuele ettevõttele, Narva Linamanufaktuurile nurgakivi. Ehitustööd keetsid neli aastat ning 1855. aastal alustas vastvalminud ettevõtte toodangu väljalaskmist. Tegevus arenes edukalt ning tootmise laiendamiseks vajati uusi investeringuid, mille suurus ületas A. Stieglitzi rahalised võimalused. Juurde kutsuti teisi asjast huvitatuid ning 1880. aastal muudeti Narva Linamanufaktuur aktsiaettevõtteks põhikapitaliga 1,8 milj. rubla. See oli jaotatud 360 aktsiaks (à 5000 rbl.), millest 180 kuulus A. Stieglitzile ja 140 Briti kodanikule, manufaktuuri tehnilisele direktorile F. Kinnelile. 1899. aastal suurendati põhikapitali 9000 rubla võrra 3600 uue aktsia emiteerimise teel. Esimese maailmasõja eel kuulus välismaalastele 8,6% manufaktuuri aktsiatest.⁹ Manufaktuuri toodang — linane riie, present, purje- ja džuuuriie ning džuuuridist pakkekotid — oli nõutav kaup Vene impeeriumi turul ning see ärgitas osaühisust Narva Linamanufaktuur 1891. aastal ostma Milleri presendimanufaktuuri Peterburis. Edaspidi tegutses see esimese filiaalina.

1860. aastal töötas linamanufaktuuris 525 töolist ning toodangut anti 610 000 rubla eest.¹⁰ Pärast ümberkujundamist aktsiaettevõtteks suurenes tööliste arv 1890. aastaks 1600-ni, toodang 1,4 milj. rublani. Järgneva 10 aasta jooksul toodang kahekordistus, tööliste arv aga kasvas pool-

⁷ Центральный государственный исторический архив России (ЦГИА Р), ф. 23, оп. 24, д. 541, л. 6; оп. 28, д. 2506, л. 3; Собрание узаконений и распоряжений правительства, 1880, № 67; 1898, № 148.

⁸ Список фабрик и заводов Европейской России. СПб., 1903, 73; Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Петроград, 1914, II; Карма, О. Тööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn, 1963, 121, 188, 342.

⁹ ЦГИА Р, ф. 23, оп. 24, д. 486, л. 5, 6, 50; Торпан Н. Монополистический капитал, 206; Карма, О. Тööstuslikult revolutsioonilt, 130.

¹⁰ Кани П. Нарва. Страницы истории города. Таллинн, 1979, 106.

teist korda. 1913. aastal töötas linamanufaktuuris 2000 töölist, kes valmistasid 7,9 milj. džuutkotti, 459 tonni džuutriiet, 1032 tonni linast riidet ja presentid, kokku 5 milj. rubla väärtuses.¹¹ Mõõdunud sajandi 90. aastail oli toodangu kasv keskmiselt 6,7% aastas. Ajavahemikul 1900—1913 see aeglustus ja ulatus 5%-ni aastas, kusjuures toodang suurenes eelkõige tootlikkuse tõusu tõttu.

Kõige kiiremini arenevaks tekstiilitööstusharuks oli puuvillatööstus. Revolutsioonitehnika 1780. aastatel Inglismaal andis teistele maadele, sealhulgas Venemaale juurdepääsu odavale kedrusele ning pärast tekstiilitööstuse seadmete ekspordikeelu tühistamist 1842. aastal ka võimaluse vajaliku tehnika importimiseks Inglismaalt. Vene tsaaririigiski tehti algust tööstussesseade valmistamisega, sealhulgas tekstiilitööstuse jaoks, kuid tulemused jäid tagasihoidlikuks ning veel 1912. aastal rahuldati 57% masinapargi vajadusest impordiga. 1842. aastal Venemaal kehtestatud uued tollitariifid soodustasid kedruse valmistamist omal maal ning tulemuseks oli kedruse impordi asendumine toorpuuvilla sisseveoga, peamiselt Põhja-Ameerikast.

Puuvillatööstusele pandi Narvas alus 19. sajandi keskel, 1857. aastal, kui Kreenholmi Puuvilla Töötlemise Osaiingu (peakorter Moskvas) puuvillamanufaktuur Narva jõe vasakul kaldal Narva kose lähedal alustas tööd. Venemaa suurima ja moodsaima ettevõtte aktsiakapital oli algusest 2 milj. rubla, see suurenes 12 milj. rublani 1913. aastaks. 47,5% aktsiakapitalist kuulus välismaalastele, peamiselt sakslastele. Sakslaste kõrval (25,8% aktsiakapitalist ehk 83,1 milj. rbl.) olid suuremateks aktsiaomanikeks inglased. Nende omanduses oli 2,5 milj. rubla väärtuses aktsiaid ehk 20,8%.¹²

Ajavahemikul 1860—1913 suurenes Kreenholmi Manufaktuuri tööliste arv 2000-lt 10 000-ni, keskmiselt 3,1% aastas. Samal ajavahemikul oli toodangu aastane kasv 5,7%. Tööliste arvu ja toodangu kasvunäitajate võrdlemisel selgub, et tootlikkus kasvas aastas keskmiselt 2,6%.

Puuvillatööstuse kiire areng sai võimalikuks heade turustusvõimaluste tõttu. Vene impeeriumi avar siseturg võimaldas Kreenholmi Manufaktuuril spetsialiseeruda masstoodangule. Kuni Esimese maailmasõjani olid vabrikus toodetavad tähtsamad artiklid puuvillane lõng ja puuvillane riie mitkal. Viimane läks edasitöötlemiseks Moskva tööstusrajooni tekstiilivabrikutesse. 19. sajandil sõltus Kreenholmi Manufaktuur täielikult importtoorainest — puuvillast, mida veeti sisse peamiselt Ameerikast. Pärast Trans-Kaspia raudtee valmimist ning kõrgete tollide kehtestamist välismaisele puuvillale laienes kiiresti puuvillakasvatuse Kesk-Aasias. Viimane hakkas välja tõrjuma importpuuvilla. Nii suurenes Kesk-Aasia puuvilla osakaal Kreenholmi Manufaktuuri toormetarvituses ajavahemikul 1900—1914 12%-lt 64%-ni.¹³

Toodangu kiire kasv tagati nii töötajate arvu suurendamisega kui ka kaasaegse tehnika ja tehnoloogia rakendamisega. Nagu tabelis 2 toodud andmed näitavad, oli sajandivahetuseni tootlikkuse kasv palju kiirem tööjõu omast, 20. sajandi algust iseloomustas aga vastupidine tendents. Ettevõtte tegevuse algaastail oli probleemiks oskustööliste nappus. Küsimus lahendati rohkem kui 300 kvalifitseeritud tekstiilitöölise toomisega Saksamaalt ning välismaiste juhatajate ja meistrite kasutamisega.¹⁴ Sedamööda kuidas kohalikud töölised omandasid tööoskusi ja kogemusi, langes tööliste hulgas välismaalaste osakaal, välismaalastest meistrite kasutamine muutus aga traditsiooniks, kui mitte öelda reeglaks. 1897.

¹¹ Список фабрик и заводов, 106; Фабрично-заводские предприятия, IV; **Karma, O.** Tööstuslikult revolutsioonilt, 302.

¹² Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 73, n. 1, s. 1249, l. 9, 10.

¹³ Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri, 51.

¹⁴ **Karma, O.** Tööstuslikult revolutsioonilt, 114.

Toodangu, tööliste arvu ja tootlikkuse aastane kasv Kreenholmi Manufaktuuris
1860—1913 (%)^{*}

Periood	Toodang	Tööjõud	Tootlikkus
1870—1890	3,0	0,1	2,9
1890—1900	5,4	2,1	3,3
1900—1913	5,6	4,5	1,1

^{*} Arvutusalus: Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt, 118; Список фабрик и заводов, 38; Фабрично-заводские предприятия, I.

aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmetel elas Kreenholmi vabrikuasulas 8539 inimest. Nende hulgas olid arvulises ülekaalus loomulikult eestlased (69,8%) ja venelased (27%). Sakslasi oli Kreenholmi elanike hulgas 1,9%, inglasi, poolakaid, rootslasi ja soomlasi kokku 1,3%.¹⁵

Möödunud sajandi 60. ja 70. aastatel komplekteeriti Kreenholmi tööjõud suure osas lastest ja naistest. 1860. aastal oli manufaktuuri 2000 töölise hulgas 800 naist (40%), laste arv ulatus 400-ni (20%). Tol perioodil võimaldas seda käsitsitöö suur osakaal. Nii töötas üle 200 kangru käsitelgedel.¹⁶ Tööseadusandluse täiustumine ja kontrolli tugevdamine selle sätete täitmise üle vabrikutes ja tehastes ning mehhaniseerituse suurenemine põhjustasid laste tööjõu vähema kasutamise. Siiski näitas naistööliste rakendamine tekstiilitööstuses pidevat kasvu. 1913. aastal oli manufaktuuri 10 000 töölise hulgas 6600 (66%) naist. Alaealisi (12—15-aastased) töötas manufaktuuris 970 (9,7%).¹⁷

Tehnoloogilistest uuendustest oli kõige tähtsam rõngasketrusmasinate kasutuselevõtt muulmasinate kõrval 19. sajandi lõpukümnendil. 1910. aastaks ületasid esimesed arvuliselt muulmasinaid. Ringsüsteem oli eriti kohane madalate numbritega lõnga ketramiseks. Nõudmine viimase järele üha suurenes. Tähtis oli ka asjaolu, et ringmasinatel töötamine ei nõudnud kõrget kutseoskust ning suure kiiruse juures olid nad töökindlamad kui muulmasinad. See oli oluline tegur töö intensiivistamisel, mis toimus sajandivahetusel tööpäeva lühendamise tagajärjel. Mehaanilised kangasteljed pandi samuti kiiremini liikuma. 1860. aastal oli Kreenholmi Manufaktuuri 44 000 värtnat ja 516 mehaanilist telge, 1914. aastal olid vastavad arvud 481 000 ja 3800.¹⁸

Vahetult enne Esimest maailmasõda tehti esimesed sammud mehaaniliste telgede asendamiseks automaattelgedega. 1914. aastal paigaldati Kreenholmi Manufaktuuris esimesed 50 automaattelge. Loodeti, et üks ketraja hakkab teenindama 6—8 telge. Eksperiment kukkus läbi. Traditsiooniliselt teenindas üks kangur kolme kangastelge ja see jäi ka domineerima.

Puuvillatööstus andis juba 1860. aastal ligi poole Narva tekstiilitööstuse toodangust. 1913. aastal oli selle osakaal tõusnud 77%-ni.

Tekstiilitööstuse järel kujunes Narvas teiseks tähtsamaks tööstusharuks metalli- ja masinatööstus. Selle tööstusharu teke oli otseselt seotud muutustega põllumajanduses ja raudtee ehitusega. Esimeseks pääsukeks oli 1865. aastal Franz Krulli rajatud ettevõtte rektifikatsiooniparaatide valmistamiseks piiritustööstuse jaoks. Kümme aastat hiljem kolis

¹⁵ Kreenholmi Puuvillavabrik, 72.

¹⁶ Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt, 112.

¹⁷ Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri, 72.

¹⁸ Samas, 53, 56.

ettevõtte Tallinna, kus arenes välja suurtööstusettevõtteks, Fr. Krulli masinatehaseks. Ajavahemikul 1860—1882 tegutses destilleerimiseadmete valmistamise alal Narvas veel teinegi ettevõtte, mille omanikuks oli Friedrich Mehring. Balti raudtee käikuandmine 1870. aastal kutsus ellu raudtee remonditöökoja Narvas. Edukaks kujunes 1879. aastal asutatud Dimitri Zinovjevi (Narva linnapea aastail 1878—1882) metallitehase tegevus. Linnapeana kuulus D. Zinovjevi kompetentsi hea seista linna-majanduse arendamise eest. Nii panigi ta oma ettevõttega aluse uuele tootmisharule — malmist kanalisatsiooni- ja veetorude valmistamisele. 1884. aastal töötas D. Zinovjevi ettevõttes üle 200 töölise. 1890. aastaks suurenes tööliste arv 300-ni ning saajandivahetuseks 500-ni. Sama arv töölisi töötas tehases ka 1913. aastal. Toodang tõusis 155 000 rublalt 1884. aastal 241 000 rublani 1890. aastal ja 1 milj. rublani 1900. aastal.¹⁹ Kuni Esimese maailmasõjani laskiski ettevõtte välja toodangut keskmiselt 1 milj. rubla eest aastas. Malmivabriku toodetest tarvitati kohapeal vaid väike osa, üle 90% läks impeeriumi teistesse piirkondadesse. Toodangut saadeti Arhangelskisse, Vladivostokki, Omskisse, suurimaks tarbijaks oli aga Moskva ja selle ümbruskond. Zinovjevi metallitehas andis 1890. aastal 1,5% Narva tööstuse kogutoodangust. 1913. aastaks suurenes selle ettevõtte osakaal tööstuse üldtoodangus 3,1%-ni.

Kolmas suurem tööstusharu Narvas oli hooajaline puidutööstus. Selle areng tugines Narva parvetatud metsamaterjali töötlemisel. Metsamaterjal parvetati kohale Peipsi, Oudova ja Pihkva kandist ning edasi läks tee juba välismaale. Osa metsamaterjali töödeldi enne välismaale saatmist kohalikes saeveskites. Esimene aurujõul töötav saeveski alustas tegevust Narvas 1838. aastal. 1860. ja 1870. aastatel pani D. Zinovjev tööle kolm uut saeveskit eksporttoodangu valmistamiseks. Neist kaks töötas aurujõul. 1870. aastal oli D. Zinovjevi kaubamaja kolmes saeveskis ametis 150 töölist. Kokku saeti 300 000 palki aastas 15 000 rubla väärtuses. 1890. aastaks kahanes tööliste arv tehniliste uuenduste tulemusel 125-ni, kuid toodang suurenes 459 000 rublani. 1913. aastal oli D. Zinovjevi puidutöötlemistööstuses hõivatud 300 töölist, kes suutsid aastas toodangut anda 565 000 rubla eest.²⁰

Teine ettevõtja, kes sel alal Narvas edukalt tegutses, oli Aleksander Kotšnev. Tema saeveski asutati 1871. aastal ja 1913. aastal oli selle aurusaeveski võimsus 60 hj. Seal töötas 100 töölist ning toodangut anti 160 000 rubla eest. Erinevalt saeveskitest pakkus aastaringiselt tööd 1902. aastal Vladimir Kotšnevi rajatud aurujõul töötav vineerivabrik, kus valmistati ka pakkaste. Neid müüdi peamiselt Peterburi turul. 1913. aastal töötas ettevõttes 150 töölist, kes andsid toodangut 100 000 rubla väärtuses. 1902. aastal pandi vineeritööstuse kõrval alus veel teiselegi uuele tootmisharule — tikutraadi valmistamisele. 1913. aastal töötas tikutraadivabrikus 80 töölist ning toodangu väärtus ulatus 116 000 rublani.²¹

Narva suurtes tekstiilivabrikutes tehti tihti ümberehitustöid, samuti ehitati elamuid ja muid olmehooneid, linnas rajati uusi ettevõtteid ning maju. Selleks oli vaja ehitusmaterjali, eelkõige telliseid vabrikuhoonete ja ladude ehitamiseks. 1880. aastal omandas Kreenholmi Manufaktuur kiviõvi, mis 1882. aastal põhjalikult ümber ehitati suuremate vajaduste rahuldamiseks. 1890. aastal ehitati Hoffmanni süsteemi järgi 16-kambriiline rõngasahi, mis suutis kuus ligi 500 000 kivi põletada ning rahuldada Kreenholmi enda vajadused telliste järele. Tellisetehas töötas aastas keskmiselt neli kuud. 1900. aastal oli seal ametis 96 töölist ning telliskive toodeti 39 100 rubla eest. 1913. aastal olid vastavad näitajad

¹⁹ Tallinna Teataja, 1910, 6. märts; Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt, 188; Список фабрик и заводов, 312; Фабрично-заводские предприятия, VIII.

²⁰ Фабрично-заводские предприятия, VII.

²¹ Фабрично-заводские предприятия, VII, XIII.

100 ja 80 000.²² 1898. aastal alustas tööd Filip Pantelejevi tellisetehas. 1900. aastal töötas ettevõttes keskmiselt 40 töölisi ning telliskive valmistati 10 000 rubla eest. Ehitusmaterjali järele suurenenud nõudmise tõttu palgati 1913. aastal tööle 50 inimest. Toodangut lasti välja 18 000 rubla eest.²³

Toiduainetööstust, mis rahaldas eelkõige Narva elanike vajadusi, esindasid pagari- ja kondiitriettevõtted, jahuveski ning kalakonservivabrik. Viimase tarvis saadi kalu Narva jõest. Enamik kalasaagist ei läinud töötlemiseks konservivabrikusse, vaid müüdi värskelt. Narva jõest püütud lõhel oli hea minek nii Peterburi turul kui ka välismaal.

Esimese maailmasõja puhkemine katkestas Narva tööstuse rahuaegse arengu ning sundis ettevõtteid ümber orienteeruma sõjaaja vajaduste rahuldamisele. Põhiliselt täideti riiklikke tellimusi ning vabaturule läks vaid murdosa toodangust. Kuna import oli peaaegu katkenud ja raudtee üle koormatud sõjaliste vedudega, tekkisid raskused kütuse ja tooraine hankimisega ja kohaleveoga. Selline olukord viis toodangu languseni kõigis ettevõtetes. Erandi moodustas linamanufaktuur, mis töötas maksimaalse koormusega, olles täielikult varustatud Lõuna-Eesti ja Narva-taguse toormega. Et sõja-aastail soikus Venemaa lina eksport, siis tekkisid lina ümbertöötaval tööstusel tohutud toormaterjali tagavarad. Tootmine soikus praktiliselt kõigis ettevõtetes, kui rindejoon jõudis Narvani.

Esimene maailmasõda ei mõjunud laastavalt mitte ainult majanduselule, vaid kõigile Narva ja tema ümbruskonna elusfääridele. Tuli hävitas linnas ligi 15 000 elaniku eluasemed ja mitmed kultuuriasutused. Linnas valitses toiduaine-, kütuse- ja tööpuudus. Narva tööstusettevõtteid kannatasid vaenujõudude poolt sõjamõllus kordasaadetud laastamistöö tagajärgede all. 1919. aasta algul töötas vaid kolm tekstiilivabrikut, needki osalise võimsusega, andes tööd 4000 inimesele. Normaalsele rahuaegsele elule tagasipöördumine eeldas linna majanduse taastamist, sealhulgas kõigi tööstusettevõtete töölerakendamist, et tagada inimestele sisetulekuallikad ja leevendada sotsiaalseid pingeid. Kohanemine pärast Esimest maailmasõda väljakujunenud majandussituatsiooniga toimus Eesti piirkondades erinevalt. Narvas kulges uute tootmisstruktuuride loomine ja turukonjunktuuriga kohanemine üsna valuliselt. Võrreldes Tallinnaga jäi Narva ettevõtlikkuse poolest kaugele maha, ta jäi praktiliselt puutumata ka 1920. aastate alguse gründertumi perioodist nii tööstuses kui ka panganduses. Põhjuseks oli mitmete tegurite põimumine. Ühelt poolt huvi puudus investeerimiseks, teiselt poolt vahendite nappus suuremateks kapitalimahutusteks. Piirilinnana ei tõmmanud Narva ka väliskapitali. Üsna oluliseks teguriks, mis 1920. aastate algul mõjutas Narva majanduselu, oli sügav usk võimalusse taastada sõjaeelsed majandussidemed idanaabriga. Alles pärast seda, kui veenduti, et madala ostujõuga ja riigi kontrolli all olevale Vene turule ei saa suuri lootusi panna, võeti tarvitusele abinõud kohanemiseks nii väikese siseturu kui ka Euroopa turu nõuetega.

Pärast rekonstrueerimisprotsessi suurenes 1924. aastaks töötajate arv Narva tööstusettevõtetes 5200-ni. 1937. aasta tööstusloenduse andmetel andsid Narva tööstusettevõtted 1936. aastal tööd keskmiselt 5000 inimesele ning 1937. aasta mais, kui tegevuses olid ka hooajaliselt töötavad ettevõtted, 5300 inimesele.²⁴ 5000 piirimail olev tööstustöötajate arv jäi Narvale optimaalseks kuni 1940. aastani. Väike vähenemine toimus üks-

²² Список фабрик и заводов, 406; Фабрично-заводские предприятия, IX; Kreenholmi Puuvillavabrik, 160—161.

²³ Список фабрик и заводов, 392; ЦГИА Р, ф. 1229, оп. 1, д. 705, л. 69; Фабрично-заводские предприятия, IX.

²⁴ Eesti majandus. Vihk V. Tööstus Eestis 1924. Tallinn, 1926, 62—80; I majandusloendus Eestis. Vihk I. Tööstus. 1937. a. majandusloenduse andmed. Tallinn, 1939, 10, 18.

nes ülemaailmse majanduskriisi aastail. Seega andis Narva tööstus 1920. ja 1930. aastatel ligi neli korda väiksemale arvule inimestele tööd kui enne Esimest maailmasõda.

Ajavahemikul 1924—1937 Narva tööstustoodang kahekordistus, suurenedes 4,1 milj. kroonilt 7,4 milj. kroonini.²⁵ Sel perioodil oli toodangu kasv aastas keskmiselt 4,6% ning püsis samal tasemel kogu Eesti tööstustoodangu omaga. Esitatud näitajate põhjal võib järeldada, et toodangu suurenemine Narvas toimus tänu tootlikkuse tõusule. Viimase aluseks oli uue seadmestiku ja tehnoloogia rakendamine ning töötajate kvalifikatsiooni paranemine.

Kahe maailmasõja vahelisel ajal muutus Narva täielikult tekstiilitööstuslinnaks. Võrreldes tsaariajaga suurenes tekstiilitööstuse osakaal veelgi teiste tööstusharudega võrreldes. 1924. aasta tööstusloenduse andmetel moodustasid tekstiilitööstuse töötajad Narvas 84% tööstustöötajate üldarvust ning tekstiilitööstus andis 90% tööstuse kogutoodangust. 1937. aasta tööstusloenduse andmetel olid vastavad näitajad 97,9 ja 95,6%.²⁶

Narva tähtsamaks tootmisharuks jäi ka iseseisvusperioodil puuvilla-tööstus, mida esindas Kreenholmi Manufaktuur. 1920. ja 1930. aastatel oli tegevusse rakendatud vaid kolmandik manufaktuuri tegelikust tootmisvõimest ning sellega seoses andis ettevõtte tööd ligi viis korda väiksemale arvule tööliste kui enne Esimest maailmasõda. Töötajate arv Kreenholmis kõikus aastail 1919—1939 2200 ja 2800 vahel. Erandi moodustasid aastad 1921—1922, mil töötajate arv langes 1600-ni seoses ettevõtte tootmise ümberkorraldamisega, ning aastad 1925—1927, mil NSV Liidu suurte tellimuste täitmiseks suurendati tööliste arvu 3000-ni.²⁷

Kreenholmi Manufaktuur oli sõja-aastail tublisti kannatada saanud ning hindas talle tekitatud kahjusid 10 milj. rublale.²⁸ 1919. aastal tootis vabrik 385 tonni lõnga ja 7,5 milj. meetrit riidet, mis moodustasid vastavalt 2,7 ja 15% Kreenholmi 1913. aasta toodangust, kuid sellegi koguse jaoks puudus turg. Eesti siseturg oli väga väike ning suutis mahutada vaid murdosa sellest toodangust, mida Kreenholm hiigelettevõtteks pidi valmistama, et majanduslikult edukalt funktsioneerida. Teisalt ei olnud Kreenholmi väljalastaval toodangul, pleegitamata toorriidel, siseturul eriti minekut, rääkimata välisurust. 1920. aasta juunis seisis Kreenholmi Manufaktuuril 3 milj. meetrit valmisriidet ladudes. 1921. aasta alguseks täienes tagavara veel 6 milj. meetriga. Müüa õnnestus sellest kogusest väga väike osa, vaid 1,6 milj. meetrit.²⁹ Manufaktuuri juhatus pidas turustusraskust ajutiseks ning nägi probleemi lahendust sõjaeelsete majandussidemete taastamises Venemaaga. Sügav usk Vene turusse põhines sellel, et ettevõtte oligi omal ajal rajatud selle turu nõudmisi rahuldama. Kui selgus, et Vene turg ei ole arvestatav ostjana, hakkas Kreenholm otsima teisi lahendusi ning pööras pilgu lääneturgude poole. See aga tähendas ka senisest erinevat toodangut, üleminekut rohkematele lõnga- ja riidesortidele.

1920. aastate algul tekkis Eestis mitmeid trikotaaži-, suka-, kinda-, kardina- ja pitsivabrikuid Kreenholmis kedratud puuvillase lõnga baasil. Samuti alustas Kreenholm kalurite vajadusi silmas pidades kõrgekvaliteedilise võrgulõnga tootmist. Alates 1920. aastate lõpust hakkas Kreenholm varustama ka Eesti Niidimanufaktuuri peenlõngaga. Ka Kreenholmi enda kudumisosakond vajas kangakudumiseks erisuguseid lõngasorte. Selle tõttu suurenes lõngatoodang 671 tonnilt 1920. aastal 2,5 milj. tonnini 1927. aastal, mil Kreenholmi toodang jõudis kõrgpunkti.³⁰

²⁵ Eesti majandus. Vihk V, 35; I majandusloendus Eestis. Vihk I, 31, 32.

²⁶ Arvutusalus: Eesti majandus. Vihk V, 35; I majandusloendus Eestis. Vihk I, 31.

²⁷ Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri, 72, 73; ERA, f. 1831, n. 1, s. 4266, l. 122.

²⁸ ERA, f. 73, n. 1, s. 1262, l. 347.

²⁹ Eesti Majandus, 1921, 1, 6.

³⁰ Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri, 62, 63.

Ümberkorraldamist vajas samuti riidetootmine, et võistelda välismaise puuvillriidega. Toorriide viimistlemine korraldati esialgu nii, et peenemad riidesordid lasti viimistleda Saksamaal, hiljem ka Tšehhoslovakkias, Inglismaal ja Sveitsis, lihtsamad riidesordid aga kohapealsetes värvimistöökodades. Alles 1926. aastal avati Kreenholmis uus osakond lõnga värvimiseks, et kududa moes olevat kirjut riidet, mida nõuti järjest rohkem. Samuti alustati suure nõudlusega kunstiidi ja puuvilla segust valmistatud kangaste tootmist.

Kreenholmi toodang suurenes tänu paindlikkusele sise- ja välisturu nõudmistele arvestamisel. Kui 1921. aastal toodeti Kreenholmis 16 sorti riidet 15 eri laiuses kokku 4,8 milj. meetrit, siis 1927. aastaks laskis Kreenholm välja 10,7 milj. meetrit 81 erinevas sordis ja 66 laiuses riidet.³¹

1920. aastate teisel poolel ekspordis Kreenholmi Manufaktuur üle 80% oma lõnga- ja ligi 70% riidetoodangust Skandinaavia riikidesse, Saksamaale, Poolasse, Leetu, Lätti, Soome ja teistesse riikidesse.

Sellele vaatamata oli vabrikule oluliselt tähtis siseturg. Viimase osakaal suurenes järsult ülemaailmse majanduskriisi järgsetel aastatel, s. t. 1930. aastate teisel poolel, mil põhiosa toodangust realiseeritigi siseturul. Tekstiilkaupadele aitas siseturgu kindlustada valitsuse tollipoliitika. Tekstiilitööstus oligi teiste tööstusharudega võrreldes kõige enam tollidega kaitstud. Kuni 1928. aastani võitles Kreenholmi Manufaktuur Balti Puuvilla Ketramise ja Kudumise Vabrikuga oma koha eest siseturul. 1928. aastal ühinesid suuremad tekstiiliettevõtted siseturu jaotamise nimel sündikaadiks ja andsid toodangu müügiõiguse moodustatud aktsiaseltsile Kreenbalt. Viimase 100 000 krooni suurune põhikapital oli jaotatud 200 aktsiaks, millest 144 omanikeks olid võrdsetes osades mõlemad ettevõtted. Kreenbalti aktsionäride hulgas olid füüsiliste isikutena Kreenholmi direktor Andreas Knoop ja juhatuse liige Percy Roepenack.³² Juba esimene tegevusaasta lõppes 11 000-kroonise kasumiga.³³ Kreenbalti kaupluses müüdava Narva Kreenholmi, Balti Puuvilla Ketruse ja Kudumise Vabriku, Sindi Kalevimanufaktuuri ja Eesti Niidimanufaktuuri toodangu sortiment suurenes aasta-aastalt. 1934. aastal müüdi puuvillaseid ja kunstiidriideid ligi 3000 (1928. a. 800), villaseid riideid 1800 (1400), niiti 290 (46) ja lõnga 140 (107) nimetust.³⁴ 1934. aastal sai Kreenbalt oma valdusse ka Sindi Kalevfabriku puuvill- ja kunstiidriide osakonna, kus hakati valmistama kirjut puuvillast riidet ja siidriidet ning merseriiseriiti ja värviti puuvillast lõnga.³⁵

Narva Linamanufaktuuril kulus samuti paar aastat uue olukorraga kohanemiseks. 1919. aasta märtsis riigilt laenuks saadud 600 000 marka kasutati käibekapitalina. 1920. aasta aprillis tasus ettevõtte viimase osa laenust ning lõpetas tegevusaasta 182 000-margase kasumiga.³⁶ Eesti iseseisvuse esimestel aastatel tekkis manufaktuuril riikliku linamonopoli kehtestamise tõttu raskusi tooraine hankimisega. See oli põhjus, miks ettevõtte töötas 1919. aastal vaid 120 ja 1920. aastal 148 päeva. 1923. aasta suvel uuendati Narva linavabriku masinaparki ning avati pleegitamisosakond. Uuenduste tulemusel tõusis toodangu konkurentsivõime välisturul. See oli vabrikule väga oluline, sest siseturg suutis tarbida vaid viiendiku toodangust.³⁷ Ajavahemikul 1924—1932 suurenes tööliste

³¹ Samas, 64; Narva statistika aastaraamat. 1931. Narva, 1931, 48.

³² ERA, f. 969, n. 1, s. 1005, l. 23.

³³ Samas, l. 32.

³⁴ Renning, R. Tekstiilitööstuse orienteerumine siseturule, selle põhjusi ja tulemusi. — Konjunktuur, 1935, 6, 432.

³⁵ ERA, f. 969, n. 4, s. 1619, l. 1, 13.

³⁶ ERA, f. 969, n. 1, s. 1011, l. 33; f. 73, n. 1, s. 1683, l. 26; s. 1262, l. 90.

³⁷ Põhja Kodu, 1923, 26. juuli; 1928, 9. veebr.

arv 600-st 1400-ni, seega üle kahe korra, ja jäi sellele tasemele püsima 1930. aastate lõpuni. 1939. aasta lõpul oli linamanufaktuuris 1450 töötajat.³⁸

Et ekspordivõimalused olid linatööstusele soodsad, kasvas toodang aasta-aastalt. 1920. aastal toodeti 156 tonni lõnga ja 59 200 meetrit riidet 299 000 krooni väärtuses, ekspordiks läks sellest üle 60%.³⁹ 1930. aastal valmistati 70 tonni lõnga, 5,8 milj. meetrit riidet ja 635 000 kotti, kokku 3,1 milj. krooni väärtuses. Väliturule saadeti 94% toodangust. Kui 1920. aastate lõpul džuudi hinnad Indias tõusid ning seal rajati mitmed džuuti ümbertöötavad vabrikud, mille toodang pakkus konkurentsi Narva jute-riidele, asetati Narva linavabrikus rõhk linaosakonna toodangu suurendamisele. Erinevalt teistest toodanguliikidest, mille väljalase kriisiaastail langes, suurenes linase lõnga tootmine. Võrreldes 1930. aastaga toodeti lõnga 1933. aastal kaks korda rohkem (147 tonni). Riidetoodang — 4,8 milj. meetrit — näitas 20%-st langust. Džuutkotte ömmeldi 304 000 tükki, nende arv oli 1930. aastaga võrreldes vähenenud poole võrra. Eksporditoodang moodustas 89% toodangu koguväärtusest (1,8 milj. krooni).⁴⁰ Kriisijärgseil aastail langes eksporditoodangu osakaal veelgi. Tööstusloenduse andmetel andis Narva Linamanufaktuur 1936. aastal toodangut 3,4 milj. krooni eest, millest 65% oli eksporditoodang.⁴¹ Linavabriku toodang leidis turustamist Inglismaal, Norras, Taanis, Soomes, Lätis ja Poolas. 1939. ja 1940. aastal täideti peamiselt Saksamaa ja NSV Liidu suuremahulisi tellimusi ning see nõudis koguni uute ketrus- ja kudumismasinat ülesseadmist 1940. aasta algul.⁴²

Nii nagu paljudel teistelgi tsariaegsetel ettevõtetel, olid ka Narva Kalevimanufaktuuri 1918. aasta lõpul ja 1919. aastal organisatsioonilised ja rahalised raskused. Aktiaseltsi juhatuse liikmed olid laiali ning ettevõtet juhtis juhatuse poolt volitatud isik Paul Rinne. Samuti oli lahkunud mitmeid töödejuhatajaid ja meistreid ning kvalifitseeritud töölisi. Alles 1920. aasta juunis suudeti kokku kutsuda aktsionäride üldkoosolek ning vastu võtta Eesti Vabariigi seadustele vastav põhikiri, mis registreeriti 6. detsembril 1920. Ühisuse põhikapital — 2 400 000 marka — oli jaotatud 480 aktsiaks, igaüks 5000 marka.⁴³ Kogu aktsiapakist kuulus perekond Peltzerile 289 aktsiat ehk 60,2%. Hoolimata sõja ajal tekitatud 66,3 miljoni margasest kahjust suutis OÜ Narva Kalevimanufaktuur üsna pea jalad alla saada ja 1922. aasta tegevuse lõpetada 3,2 milj. marga suuruse kasumiga.⁴⁴ Stardikapital — 200 000 marka — saadi 1919. aasta märtsis laenuna valitsuse poolt tööstusele eraldatud 10 milj. margasest krediidist.

Alates 1920. aasta juunist oli Narva Kalevimanufaktuuri käes rendil Kärddla Kalevimanufaktuur, kes oli end maksujõuetuks kuulutanud.⁴⁵ Kuna Narva Kalevimanufaktuurile kuulus Kärddla Kalevimanufaktuuri 700 aktsiast 368, seega üle poole, siis oli ta huvitatud vabriku jaluleseadmisest. Narva Kalevimanufaktuuri kasum tuli põhitegevusest, Kärddla Kalevimanufaktuuri kasumist andsid valdava osa abiettevõtted: laev, saeveski, jahuveski, kudumistöökoda ning sadam.⁴⁶

1919. aastal töötas Narva Kalevimanufaktuuris 650 töölist ning toodeti 177 000 meetrit kalevit. 1920. aasta esimesed 10 kuud ettevõtte seisis,

³⁸ ERA, f. 1831, n. 1, s. 4266, l. 122; f. 969, n. 3, s. 425, l. 113.

³⁹ ERA, f. 1831, n. 1, s. 4081, l. 33; s. 4652, l. 3, 4.

⁴⁰ Arvutusalus: ERA, f. 969, n. 4, s. 47, l. 11.

⁴¹ ERA, f. 1831, n. 1, s. 4883, l. 48.

⁴² Päevaleht, 1940, 30. märts.

⁴³ Riigi Teataja Lisa, 1921, 14, 125.

⁴⁴ ERA, f. 73, n. 1, s. 1262, l. 347; f. 969, n. 1, s. 1012, l. 48.

⁴⁵ ERA, f. 14, n. 7, s. 647, l. 3.

⁴⁶ ERA, f. 969, n. 1, s. 999, l. 29, 33, 57, 58; Eesti Majandus, 1925, 30, 512.

sest raskusi oli kütuse hankimisega. Välismaalt saadud krediit ja kalevi tagavarade realiseerimine 1920. aasta suvel võimaldasid toorainet osta ja 15. oktoobril ettevõtte uuesti tööle panna. Kahe ja poole kuu jooksul toodeti 37700 meetrit kalevit. Esimestel aastatel nähti vaeva tooraine, kvalifitseeritud tööjõu ja turgude otsimisega, kuid aja jooksul suudeti need probleemid enam-vähem rahuldavalt lahendada. Turu leidmisele aitasid palju kaasa iga-aastased Eesti kaubandus-tööstusnäitused, kus kalevivabrik eksponeeris oma toodangut. Kuna Eesti Vabariigis polnud eriti suurt nõudmist kalevimanufaktuuri traditsioonilise toodangu — sõjaväe- ja tsiviilametnike mundrikalevi — järele, siis hakati tootma ka meeste ülikonna- ja naiste kostüümiriiet ning palituriit, hiljem villaseid vooditekke ja rätikuid.

Eesti kalev võistles siseturul edukalt välismaisega ning see andis tõuke õmblustööstusele üleriiete valmistamiseks, millele pandi alus 1920. aastal. Seni oli nõudmine ülerõivaste järele rahuldatud põhiliselt impordiga, rätsepa juures suutsid vaid vähesed endale õmmelda lasta. Idee õmblusvabrikute rajamiseks Eestis toodetava kalevi baasil tuli kalevivabrikutelt endilt ning nende direktorid ja aktsionärid osalesid ka uute aktsiaettevõtete loomises. Suuremateks õmblusvabrikuteks kujunesid 1922. aastal tegevust alustanud AS Salus Haapsalus ja OÜ Ilu Tallinas. Kokku andsid need tööd 400 inimesele ja suutsid kuus 20 milj. marga väärtuses valmisriideid turule lasta.⁴⁷ Õmblusvabrikute näol tagas kalevitööstus endale püsiva tarbija.

Eesti lambakasvatus ei suutnud kalevitööstust villaga varustada ning seda toodi tsariajal Venemaa kubermangudest, 1920. ja 1930. aastatel aga Prantsusmaalt, Inglismaalt ja Austraaliast.

Seoses turusituatsiooni radikaalse muutumisega vähenes vabriku toodang tsariajajaga võrreldes tunduvalt. Kui 1913. aastal ulatus kalevi toodang 400 000 meetrini, siis 1920. aastatel toodeti aastas keskmiselt 120 000 meetrit kalevit. Toodangu maht jõudis kõrgpunkti 1928. aastal, kui ametisolevad 800 tööliseid valmistasiid aasta jooksul 144 000 meetrit kalevit 1,6 milj. krooni väärtuses. Kriisiaastail tuli tootmist kokku tõmmata ning töölise arv vähenes 500-ni, suurenedes uuesti kriisijärgsetel aastatel. 1938. aastal oli kalevimanufaktuuris 640 töötajat, nad valmistasiid aasta jooksul 223 000 meetrit kalevit 2,2 milj. krooni eest. Veidi üle 600 töötajaga jätkati ka 1939. ja 1940. aastal.⁴⁸

Välisurule läks 1920. aastatel ligi pool, 1930. aastatel, kui rahvusvahelises kaubanduses tugevnes profeksionism, aga väike osa kalevimanufaktuuri toodangust. Esialgu leiti turgu Lätis ja Leedus, seejärel ka Taanis. 1920. aastate keskelt alates leidis Narva kalevivabriku villane riie tee ka Austria, Rootsi, Poola, Saksa, Türgi, Rumeenia ja Bulgaaria turule.

Vanade ettevõtete kõrvale tekkis 1921. aastal uus ettevõte — Eesti auru- ja iluvärvimistöökoda, mis kutsuti ellu Kreenholmi lõnga ja kangaste värvimiseks ning lihtsamaks töötlemiseks. 1924. aastal kujundati see ümber aktsiaettevõtteks Vill põhikapitaliga 75 000 marka. Järk-järgult laiendas vabrik oma tegevusvälja ning 1929. aastal arenes välja suurettevõtteks, kus valmistati trikooriit, milaneesi, sukki, sokke, kedratud ja korrutatud villast lõnga ning kalevit. Töötajate arv suurenes 45-lt 1929. aastal 140-le 1939. aasta lõpul.⁴⁹

Puidu-, metalli-, telliskivi- ja trükitööstuse osatähtsus oli küll väike, kuid neilgi oli oma osa Narva elanikkonna varustamisel kaupade ning tööga. 1924. aastal andsid nimetatud tööstusharud kokku toodangut

⁴⁷ ERA, f. 73, n. 1, s. 1432, l. 130.

⁴⁸ ERA, f. 72, n. 18, s. 234, l. 16, 17; f. 1831, n. 1, s. 4081, l. 38; s. 4266, l. 122; s. 4652, l. 3, 4, 10, 12; Narva statistika aastaraamat, 48; Põhja Kodu, 1940, 19. veebr.

⁴⁹ Põhja Kodu, 1929, 23. märts; ERA, f. 1831, n. 1, s. 4266, l. 123.

370 000 krooni eest, 1936. aastal 324 000 krooni eest. Nende osakaal Narva tööstuse kogutoodangus moodustas vastavalt 5,8 ja 4,4%.⁵⁰

Puidutööstus arenes Narvas 1920. aastatel tekstiilitööstuse järel teiseks tähtsaks tööstusharuks hoolimata oma hooajalisusest ja andis kevadest sügiseni tööd rohkem kui 1000 töölisel. Sügis- ja talvekuudel, kui ettevõtte seisis, olid nende töölisel töötada või elatusid juhutöödest. Puidutööstuse suuremateks ettevõteteks Narvas olid AS Silva ja AS Foresti saeveskid. Esimene neist oli endine D. Zinovjevi saeveski, mille omandas 1919. aastal asutatud aktsiaselts Silva ostu teel. Ettevõtte hiilgeaeg oli tänu NSV Liidu tellimustele 1925. ja 1926. aastal, mil toodangut (saelaudu, krohviliiste, luuavarsi) anti vastavalt 1,1 ja 1 milj. krooni eest. 1925. aastal oli palgatud 610 töolist ja järgmisel aastal 510.⁵¹ 1930. aastal sattus Silva maksuraskuste tõttu haldusnõukogu kontrolli alla. 1930. aasta 20. jaanuaril pandi Silva 550 aktsiat nominaalväärtusega igaüks 50 krooni Tallinna fondibörsil müügile enampakkumisel.⁵² Saeveski ostis Narva linnavalitsus ning andis selle tööstuskooli käsutusse.

Aktsiaseltsi Forest (asut. 1922) lauavabrik Narvas Jaani eeslinnas jõe kaldal tegutses 1920. aastatel edukalt. Vabriku tegevus laienes aasta-aastalt tänu kindla välisturu leidmisele Inglismaal ning 1928. aasta veebruari keskel alustati tööd juba 500 töölisega. Mahukate välistellimuste täitmiseks ehitati vabrik osaliselt ümber ning uuendati sisseseadet.⁵³ Ülemaailmse majanduskriisi ajal sattus aktsiaselts raskustesse ning Pikalaenu Panga ja Narva linnavalitsuse nõudmisel müüdi selle kinnis- ja vallasvara, sealhulgas ka saeveski 1935. aastal võla katteks oksjonil.

Puidutööstuse AS Narva omandas endise A. Kotšnevi lauavabriku 1920. aastal. Aktsiaseltsi 4 milj. marga suurune põhikapital oli jaotatud 4000 aktsiaks, millest 70% (2810 aktsiat) kuulus Eestimaa Kaubanduse ja Tööstuse Pangale ning 25% (1000 aktsiat) endisele omanikule A. Kotšnevile. Ülejäänud kaheksa aktsionäri käes oli 190 aktsiat 190 000 marga väärtuses.⁵⁴ Hiljem suurendati ja vähendati aktsiakapitali mitmel korral, aktsiate kontrollpakk jäi aga endiselt nimetatud kahe peaktsionäri kätte. Lauavabrik alustas tööd 1921. aasta juunis, esialgu 60 töölisega. Täie võimsusega töötades suutis vabrik tööd anda 200 töölisel ja töötada aastas 1,5 milj. kantjalga palke ümber laudadeks, plankudeks, prussideks ja muuks ehitusmaterjaliks.⁵⁵ NSV Liit laskis osa oma ekspordiks mõeldud metsamaterjalist töödelda Narva saeveskites ja nii sõltuski lauavabriku töömaht aastail 1923–1925 põhiliselt idanaabri tellimustest. Aastail 1927–1929 oli lauavabrik rendil, esialgu metsatöösturi S. Minkovi ning seejärel Tallinna firma M. Makarovi käes.

Majanduskriisi aastail, kui hinnad maailma puiduturul langesid ligi 25%, oli ettevõtte sunnitud tegevust üha enam kokku tõmbama. Selle tulemusel tekkis maksujõuetus ning Pikalaenu Panga nõudmisel pandi saeveski koos sisseseadega 1935. aastal panga võla katteks sundmüügile.⁵⁶

1930. aastate lõpuks jäi suurematest saeveskitest Narvas tegutsema üksnes Kreenholmi Manufaktuuri saeveski, mis oli asutatud 1915. aastal seoses vajadusega pakke- ja ehitusmaterjali järele. Sõja lõpuaastail saeveski seisis ning alustas uuesti tööd 1921. aasta aprillis 84 töölisega.

⁵⁰ Eesti majandus. Vihk V, 35; I majandusloendus Eestis. Vihk I, 10, 18.

⁵¹ Põhja Kodu, 1922, 12. jaan.; Narva statistika aastaraamat, 49.

⁵² Põhja Kodu, 1930, 9. jaan.

⁵³ Põhja Kodu, 1928, 28. veebr.

⁵⁴ ERA, f. 16, n. 2, s. 7816, l. 199.

⁵⁵ ERA, f. 891, n. 1, s. 29, l. 54.

⁵⁶ Riigi Teataja Lisa, 1935, 14, 501.

Saeveski tegutses ka 1920. ja 1930. aastatel ning valmistas põhiliselt manufaktuurile ehitusmaterjali ning kastilaudu. Kindla paksusega kastide tegemiseks eksportlõnga pakkimise tarvis seati saeveskis 1929. aastal üles spetsiaalne moodne saag. Lühikest aega valmistati saeveskis ka krohviliiste.⁵⁷

Toodangu osakaalult kolmandal kohal olev metallitööstus kiratses iseseisvunud Eestis. D. Zinovjevi malmivabrik seisis 1919. aasta jaanuarist kuni 1923. aasta 10. novembrini, mil see taas tööd alustas. Ettevõtte põhitoodanguks olid radiaatorid ja malmtorud, selle kõrval tehti ka valu- ja lukksepatõid.⁵⁸ Lootusrikkalt Vene turu poole vaadates tehti Eesti Pangast laenu. Nii nagu paljudele teistele ettevõtetele, kes ei suutnud oma toodangule kindlat turgu leida, sai see laen saatuslikuks ka Zinovjevi malmitehasele. Eesti Panga nõudmisel pandi 1928. aastal Zinovjevi malmivalutehase hooned koos sisseseade ja maa-alaga sundmüügile. Ettevõtte oli pangale võlgu 80 000 krooni, millele lisandusid veel laenuprotsendid.⁵⁹ Osta soovijaid ei olnud ning kogu varanduse uueks omanikuks sai Pikalaenu Pank. 1931. aastal ostis Narva linnavalitsus need varad poole hinna eest ning andis tööstuskooli käsutusse.

Suurematest metallitööstusettevõtetest tegutses aastail 1918—1940 Narvas Friedrich Hahni ja Julius Helderi masinaehitus- ja malmivalutehas. 1926. aastal läks tehas viimase ainuomandusse. Tehase põhitegevuseks oli malmist toodete valmistamine siseturu tarbeks. Ettevõtte andis tööd keskmiselt 30 inimesele.⁶⁰

Tööd jätkas Kreenholmi Manufaktuuri tellisetehas. Vene-Eesti sõjas sai ettevõtte kannatada ning parandustööde käigus tehas ühtlasi moderniseeriti. Aastane toodang oli 2 milj. telliskivi, mille valmistamiseks vajati 150 inimese tööd. Kuni 1930. aastani tootis tehas nii Kreenholmi enda vajaduste rahuldamiseks kui ka ekspordiks Soome. Kui aga Soomes kehtestati tellistele keelutoll, jäi Kreenholmi tehas tegevusetu.⁶¹

Sama saatust tabas ka Pantelejevi pärijatele kuulunud tellisetehast, mis täie võimsusega töötades võimaldas 50 inimesele tööd ning valmistas 1 milj. telliskivi aastas.⁶² 1930. aastatel suri tellisetööstus Narvas välja.

Kuigi mitmed tööstusharud Narvas soikusid ja teised töötasid väiksema võimsusega kui tsariajal, jäi tööstus endiselt ligi pooltele narvalastele peamiseks elatusallikaks. Tõsi küll, kahe maailmasõja vahelisel ajal vähenes Narva elanike arv järjekindlalt, sest töökohtade nappuse tõttu lahkus tööjõulisem osa linnast. 1922. ja 1934. aasta rahvaloenduse andmeil oli Narvas vastavalt 26 912 ja 23 512 elanikku. 1. jaanuaril 1939 elas Narva linna endistes piirides 22 437 elanikku, kuid koos Narva-Jõesuuga, mis liideti Narva linnaga, oli elanikke 23 770.⁶³

Vaatamata sellele, et sõjaeelsega võrreldes langes aastail 1918—1940 Narva osatähtsus nii Eesti tööstuse kogutoodangus kui ka töötajate üldarvus, hoidis Narva teise suurema tööstuslinna positsiooni Tallinna järel. Tööstusloenduste andmetel oli Narva osatähtsus Eesti tööstuse kogutoodangus 1924. aastal 10,8% ning siia oli koondunud 18,3% Eesti tööstustöötajatest. 1937. aastal andis Narva 10,6% tööstuse kogutoodangust ja tööd 17,4%-le Eesti tööstustöötajatest.

⁵⁷ ERA, 2113, n. 1, s. 41, l. 2, 9, 10; Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri, 86.

⁵⁸ ERA, f. 73, n. 1, s. 1501, l. 332; Põhja Kodu, 1923, 13. nov.

⁵⁹ Riigi Teataja Lisa, 1928, 32, 735; 69, 1707.

⁶⁰ ERA, f. 73, n. 1, s. 1249, l. 435; f. 1831, n. 1, s. 4200, l. 99, 100; Riigi Teataja Lisa, 1926, 12, 230.

⁶¹ ERA, f. 73, n. 1, s. 1249, l. 162; s. 1432, l. 66.

⁶² Põhja Kodu, 1923, 5. juuni.

⁶³ 1922. a. üldrahvalugemise andmed. Vihk IV. Viru maakond. Tallinn, 1924, 10; Rahvastikuprobleeme Eestis. II rahvaloenduse tulemusi. Vihk IV. Tallinn, 1937, 2; ERA, f. 2536, n. 1, s. 1572, l. 2.

Narva majanduse infrastruktuur jäi kahe maailmasõja vahel välja arendamata. Tööhõive mitmekordset vähenemist tööstuses ei suudetud korvata uute töökohtade loomisega majanduse teistes sfäärides: teeninduses, kaubanduses ja transpordis. Narva ärielu jäi sõja järel kiratsemaks ja oli kitsastesse raamidesse surutud. Narva-Jõesuud ja teisi rannaäärseid suvituskohti ähvardas väljasuremine, sest nad olid kaotanud oma Peterburi kõrgemast seltskonnast pärit suvitajad. Selline olukord tõi kaasa elanikkonna vähenemise ja sündivuse languse, samuti sotsiaalsed pinged tööpuuduse näol, mis suurenes eriti talvekuudel, kui hooajaliselt töötavad tellise- ja puidutööstusettevõtted ning ehitustööd seisisid.

Siiski ei saa väita, et narvalastel puudus tahe ja tegevuskava oma majanduse arendamiseks ja elujärje tõstmiseks. 1928. aasta algul töötati Narva töösturite, käsitöölise, aednike, kalurite ja mitmete organisatsioonide esindajate ühisel nõupidamisel välja abinõud tööhõive tõstmiseks ning Narva majanduse arengusuunad tulevikuks.

Tööhõive tõstmist 5000—8000 uue töökoha loomisega lähitulevikus peeti kõige reaalsemaks tekstiilitööstuse ekspordiharudes. Toodang kavatseti viia Saksamaa, Türgi, Bulgaaria ja Rumeenia turule. Narva kaubad olid sinna juba tee leidnud, kuid kaubanduslepingute puudumise tõttu maksustati need kõrgete tollitariifidega ning see nõrgendas Eesti kaupade konkurentsivõimet.

Teist võimalust tööhõive suurendamiseks nähti lauavabrikute ja saeveskite aastaringses töölerakendamises, et vältida ligi 1000 inimese töötuks jäämist talvekuudel.

Kuna kõik väiksemad ettevõtted Narvas olid ühel või teisel moel seotud suurte vabrikute tööga, siis oleks tootmistegevuse laienemine viimastes kaasa toonud elavnemise teistel tootmisaladel ning kaubanduses, kogu Narva majandusel. Tööstuse edenemist Narvas seostati välitusepoolsete konkreetsete majanduspoliitiliste sammudega: kaubanduslepingute sõlmimine nimetatud riikidega, madalate kaubaveotariifide kehtestamine, otstarbekohane tolli-, maksu- ja krediitpoliitika. Eriliselt rõhutati vajadust luua tööstuse jaoks võimalused pikaajalise odava krediidi saamiseks riigilt.

Kesksele kohale Narva majandusarengus seati hüdroelektrijaama ehitamine. Selle käikulaskmine oleks andnud tuhandetele inimestele tööd ning varustanud odava elektrienergiaga kogu Eesti tööstust. Projekt oli seotud Emajõe—Peipsi—Narva jõe veetee korraldamise ja veepinna reguleerimisega, mille tulemusel oleks Peipsi järve ja Emajõe ümbruse alad päästetud liigveest.

Suuri lootusi pandi kalatööstuse väljaarendamisele. Narva jõe kallihinnaliste kalade — lõhe, siia, iheruse, angerja ja silmu järelkasvu tagamiseks kavatseti rajada kalamaimude haudejaam ning välisturu mallidele vastav konservitööstus.

Narva majanduse kindla osana nähti tulevikus aiandust. Plaanis oli asuda elanikele aianduskruntide massilisele väljajagamisele aia- ja juurvilja kasvatamiseks nii sise- kui ka välisturu tarvis ning alus panna juur- ja puuviljakonservide tööstusele. Samuti nähti ette seemnekasvatuse rajamist, et varustada nendega siseturgu. Vajalikuks peeti hoolitseda õpetuse andmise eest aianduse, linnukasvatuse, piimanduse ja mesinduse alal ning selleks korraldada kursusi. Piimatoodete säilitamiseks ning külmutatud kala- ja lihatoodete ekspordimiseks sooviti rajada külmoone.

Kaubanduse elavdamisele pidi kaasa aitama ühendustee loomine Soome lahe ja Peipsi järve vahel kanalite ja lüüside süsteemi abil, mis sisuliselt oleks tähendanud Hansa-aegse kaubatee taastamist.

Kõigi nende kavatsuste teostamine oli seotud loomulikult suurte investeeringutega. Laenu loodeti saada Pikalaenu Pangalt, riigipangalt

kui ka välismaalt. Hüdrolektriijaama ehitamise projekt kavatseti täies ulatuses teostada väliskapitali abil.⁶⁴

Suur osa narvalaste headest kavatsustest jäi ellu viimata. Nende hulka kuulus ka hüdrolektriijaama ehitamine, kuigi Narva ja tema ümbruskonna vabatahtlike organisatsioonide, kutseühingute, ettevõtete ja omavalitsuste esindajad astusid energilisi samme, et ehitustöid käima panna. Veebruaris 1928 pöördui märgukirjaga parlamendi, valitsuse ja ministriumide poole. Selle esimeses osas toonitati Narva majanduse kiratsemist seoses tema tagamaa, Peterburi turu kadumisega. Edasi rõhutati, et Narva ja tema ümbruskonna muutmisel elujõuliseks riigiosaks peab valitsus endale teadvustama Ida-Eesti loodusvarade tähtsust ning asuma kohe Narva kose täielikumale kasutamisele, seega hüdrolektriijaama ehitamisele. See tagaks inimestele töö ning varustaks kogu Eesti tööstust odava energiaga ja tooks kodudesse elektrivalguse.⁶⁵

Kuigi hüdrolektriijaama ehitamine oli mitme valitsuse deklaratsioonis ning Saksa, Inglise, Ameerika ja Vene firmad olid huvitatud kontsessiooni saamisest Narva kose kasutamiseks, jäi see siiski tol ajal ehitamata põhiliselt Narva Kreenholmi Manufaktuuri vastuseisu tõttu, kes pidas koski Narva jõel enda omandiks. Kreenholmi toetasid lina- ja kalevimanufaktuur, kes samuti kasutasid vee-energiat.

Suuremaks ja edukamaks projektiks, mis käiku läks, oli kalade hau-dejaama rajamine 1928. aastal linnaettevõttena. Siit lasti igal kevadel Narva jõkke rohkem kui 1 milj. kalamaimu. Eriti suurt rõhku pandi hau-dejaamas lõhe kasvatamisele. Tänu haudejaama tegevusele muutus Narva jõgi üheks kaladerikkamaks jõeks Eestis ning andis järjest rohkematele kaluritele tööd. Jõest püütud lõhe turustati peamiselt Stockholmi turul.⁶⁶

Kokkuvõtteks võib öelda, et riiklik iseseisvus tõi Narva tööstusse olulise murrangu. Võrreldes tsariajaga vähenes Narva tööstustegevus tunduvalt. Iseseisva Eesti siseturu arvestades oli see täiesti loomulik protsess, sest Vene impeeriumi siseturu jaoks rajatud ettevõtete tootmismahd ületas Eesti siseturu vajaduse mitmekordselt. Suuremahulise tootmistegevuse eelduseks sai olla läbilöögivõime välisturul. Narva ettevõtted ei suutnud püsida tippkonkurentsis uues majandussituatsioonis, mis kujunes maailmas välja pärast Esimest maailmasõda. Narva ehitati omal ajal üles tekstiilitööstuslinnana ning seda funktsiooni täitis ta ka Eesti Vabariigis. Teistel tootmisharudel oli tekstiilitööstuse kõrval tagasihoidlik koht Narva tööstuse struktuuris ning iseseisvas Eestis vähenes nende osakaal veelgi. Mitmed tootmisharud surid aga vähese konkurent-sivõime tõttu hoopiski välja. Siiski oli tööstus narvalastele kõige tähtsam elatusallikas.

⁶⁴ ERA, f. 2536, n. 1, s. 695, l. 1—6.

⁶⁵ Samas, l. 9, 10.

⁶⁶ Põhja Kodu, 1940, 3. jaan., 29. apr.

INDUSTRY OF NARVA 1870—1940

Maie PIHLAMÄGI

In the 1870s and 1880s a large-scale industry based on the modern system of production was founded in Narva in the course of the industrialization of the Russian Empire. The profound changes that took place in the industrial activity of Narva may be attributed to the fact that in 1870 Narva was included in the all-Russian railway network.

This created access to a large market for Narva. Thanks to her position of the Gulf of Finland, Narva was among the important gateways of Russia, the port of Narva was absorbed in the exchange of goods between the West and the East. The favourably located seaport made cheap coal, raw materials and industrial equipment available from foreign countries. The central government's mercantilistic policy gave rise to the activity of Russian and foreign capital, playing a major role in the industrialization in Narva. The large-scale industries in Narva were entirely dependent upon the Russian market. The industrial growth accelerated steadily. The number of workers employed in industrial concerns grew from 7900 in 1890 to 14 200 in 1913. Between 1890—1913 the industrial output rose from 16.4 to 35.8 million roubles. Within this period the growth was the most marked during the 1890s and between 1907 and 1913, when the second industrial upsurge occurred, largely in response to government military orders. During 1900—1907, the years of an economic crisis and depression, the industrial growth was imperceptible.

By the beginning of the 20th century Narva had become a great textile city with 43 per cent of the Estonian industrial workers engaged in Narva. The enterprises of Narva gave 75 per cent of the Estonian industrial production. Industry, including cottage industry, held the first place in the economy of Narva. From 1900 to 1913 a major shift occurred in the concentration of industrial concerns. The share of Narva in the Estonian industrial production declined to 32.5 per cent.

The textile industry, which produced woollen, linen and cotton textiles, was the most important in terms of employment and output in Narva. The textile industry accounted for 95 per cent of the total output value of industry and for 91 per cent of the labour force in 1890. At the end of 1913 the indices were 94 and 90 per cent, respectively. Until World War I textiles were followed by metals, wood, minerals and food-stuffs.

The political separation from Russia brought about a radical change in the market condition under which the industry of Narva used to operate. The large Russian market was closed. Fundamental changes were needed and the whole industry was eventually remodelled to meet the needs of the small Estonian home market and West-European markets.

In Narva the number of workers employed in industrial enterprises fell to 4000 in 1919 and rose to 5000 in 1924. In 1939 the number of workers was still around 5000. Of the traditional industries the one that adapted itself best to the new economic conditions of the 1920s and 1930s was the textile industry. The government's tariff policy also encouraged the development of this branch. The protective tariff policy, established in 1924, continued throughout the 1930s. In 1939 the most important branch of industry in terms of output and employment was still textiles. Its share in both categories even increased during the independence era. The textile industry accounted for 96 per cent of the total output value of industry and for 98 per cent of the labour force in 1937.

In 1890 the enterprises of Narva gave 79 per cent of Estonian industrial production. During the first two decades of the 20th century Tallinn gained in importance, left Narva behind and emerged as the number one industrial centre in Estonia. According to an industrial census Narva employed 17.4 per cent of the total industrial labour force and produced 10.6 per cent of the industrial output in 1937.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ НАРВЫ В 1870—1940 ГОДЫ

Маие ПИХЛАМЯГИ

В 1870—1880 гг. в ходе индустриализации Российской империи сформировалась крупная капиталистическая промышленность и в Нарве. Среди важнейших предпосылок индустриализации Нарвы было открытие в 1870 г. железнодорожного движения. Включение Нарвы во всероссийскую железнодорожную сеть открыло перед ее промышленностью огромный рынок. Удобное географическое расположение города позволило морским путем импортировать сюда сырье, топливо и оборудование. Меркантильная политика российского правительства вызвала интерес иностранного капитала, из-за рубежа потекли инвестиции в экономику России, в том числе и в промышленность Нарвы.

За 1890—1913 гг. число рабочих, занятых на предприятиях Нарвы, увеличилось с 7900 до 14 200 человек, стоимость выпущенной продукции — с 16,4 до 35,8 млн. рублей. За этот период дважды отмечался промышленный подъем: в 1890-е годы и особенно в 1907—1913 гг., когда пошли крупные военные правительственные заказы. В 1900—1907 гг. — в период экономического кризиса и депрессии — рост продукции и численности рабочих приостановился.

К началу XX в. Нарва превратилась в крупный текстильный центр, на ее предприятиях было занято свыше 40% общего числа промышленных рабочих и производилось 3/4 всей промышленной продукции Эстонии.

Однако в начале XX в. промышленность Эстонии успешно развивалась и в других регионах Эстонии, причем быстрее, чем в Нарве, вследствие чего ее удельный вес в промышленной продукции Эстонии упал к 1913 г. до 32,5%.

Текстильная промышленность Нарвы, представленная хлопчатобумажным, льняным и суконным производствами, была ведущей отраслью по продукции и численности занятых. В 1890 г. эта отрасль давала 95% продукции и охватывала 91% рабочих Нарвы. К концу 1913 г. эти показатели составляли 94 и 90% соответственно. До первой мировой войны по удельному весу продукции вслед за текстильной шли металлическая, деревообрабатывающая, кирпичная и пищевая промышленность.

Становление государственной независимости Эстонии в 1918 г. резко изменило рыночные отношения. Огромный русский рынок был потерян. Промышленность была вынуждена приспособляться к новым условиям на внутреннем и внешнем рынках.

Число рабочих на фабриках и заводах Нарвы понизилось до 4000 в 1919 г., повысилось до 5000 в 1924 г. и сохранялось таковым до 1940 г. Из традиционных промышленных отраслей Эстонии текстильная лучше других приспособилась к новым условиям производства и сбыта. Этому способствовала и протекционистская таможенная политика правительства, установленная в 1924 г. и продолжавшая действовать в 1930-е годы. В Нарве наибольший удельный вес текстильной промышленности пришелся на 1920—1930-е годы. Так, в 1937 г. в этой отрасли было занято 98% рабочих города, выпущено 96% продукции. Такое положение сохранялось до 1940 г.

В первые два десятилетия XX в. более быстро развивавшийся Таллинн оставил Нарву позади. Согласно промышленной переписи 1937 г., на предприятиях Нарвы было занято лишь 17,4% общего числа рабочих и давали они 10,6% всей продукции Эстонии.